

Tóth
Árpád

Asszimiláció az iskolapadban?

*Izraelita diákok a pozsonyi evangélikus liceumban a 19. század első felében**

1803-ban a pozsonyi evangélikus gimnázium – később elterjedt nevén: liceum – tanulói közé beiratkozott egy pozsonyi születésű zsidó fiú, bizonyos Heinrich Oppenheimer. Az ún. *syntaxista* osztályba nyert felvételt,¹ vagyis jellemzően olyan diákokkal tanult együtt, akik évek óta egymás osztálytársai voltak, hasonló kulturális gyökerekkel rendelkeztek, és addigra már több éve ismerkedtek a latin nyelvtannal – ő azonban frissen, kívülről érkezett ekkor a pozsonyi evangélikus iskolájába. Nem tudjuk, hogy hol sajátította el korábban a latin nyelv alapjait, mint ahogy arról sincsenek adataink, hogy miként alakult később az élete, és hogy mekkora és milyen szerepet játszott az életében az evangélikus iskolában eltöltött időszak. Oppenheimer esete elsősorban azért érdekes számunkra, mert ismereteink szerint ő volt az első izraelita, aki a pozsonyi liceumban tanult.

Tanulmányomban annak a mintegy 150 zsidó diáknak a helyzetét kíséreltem meg értelmezni, akik 1848-ig a pozsonyi liceum diákjai lettek. Előbb a jelenség kontextusát mutatom be: a rendi társadalomszerveződési elv – mint az egymás mellett élő, de egymástól értékrendjük és szokásaik szintjén elkülönült társadalmi tömbök alkotta rendszer – fokozatos háttérbe szorulását, illetve azt a szerepet, amelyet a felsőbb iskoláztatás játszott e folyamatban. Írásom második részében a liceum izraelita diákjainak összetételét, iskolai pályafutását és társadalmi helyzetét fogom elemezni.

A fasori gimnázium közismert megtestesítője annak a gazdag kulturális-társadalmi hagyománynak, hogy zsidó fiúk – izraeliták vagy kitértek – evangélikus középiskolában tesznek szert olyan ismeretekre és készségekre, amelyekkel később tudásterületük legjobbjai közé kerülnek. A fasori gimnázium ráadásul nemcsak azért lehet jelképe ennek a jelenségnek, mert világhírű tudósok és művészek – mint például Neumann János és Wigner Jenő, illetve Kálmán Imre és Doráti Antal – jelenítik meg, hanem mert igen korán történeti szociológiai ihletésű, statisztikai módszerű esettanulmány is vizsgálta az 1867 és 1945 között itt tanult diákság felekezeti összetételének és az apák foglalkozási háttérének összefüggéseit (HUNFALUSY 1995). Ez a kutatási irány, amelynek meghatározó személyisége Karády Viktor, az oktatási rendszer és a származásból eredő társadalmi egyenlőtlenségek rendszerszerű kapcsolatát elemzi a polgári kori Magyarországon, és ezen belül emeli ki a felekezeti hovatartozás erőteljes magyarázó szerepét.

* A tanulmány alapját képező levéltári anyag összegyűjtését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé. Köszönettel tartozom Karády Viktornak az előadáshoz fűzött észrevételeiért, kiegészítéseiért.

¹ A korabeli protestáns iskoláztatási gyakorlatban a tanévre leginkább jellemző tananyagról nevezték el az osztályokat. A korszakunkban a képzés rendjében így következett egymás után az alapfokon az *elementarista*, a *declinista* és a *donatista*, ezt követően a három, egyenként 2-2 évre nyújtott középszintű (a *grammatista*, a *syntaxista*, a *poeticai-rhetoricai*) osztály, végül a 4-5 év alatt elvégzett főtanodai (teológiai, illetve jogi képzést nyújtó) tanulmányi szint. Oppenheimer *syntaxista* diákként latinon kívül egyetemes történelmet, európai földrajzot és verstant tanult. A tanmenet szerkezetéről és változásairól lásd: MARKUSOVSKY 1896, a gimnázium polgári kori történetéről: FUKÁRI 2003.

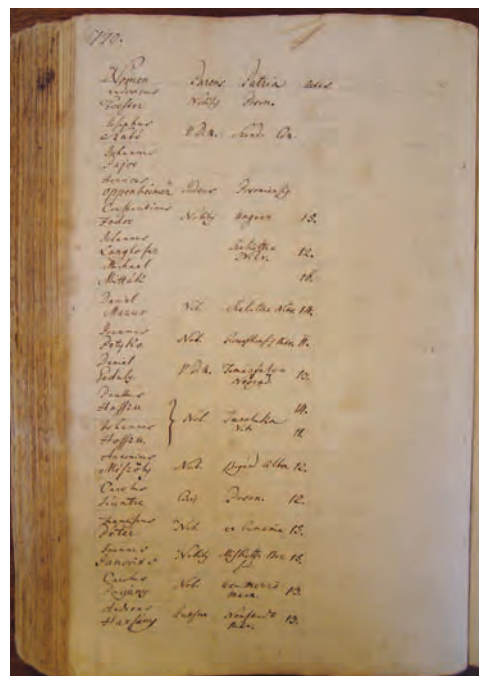
Az e jelenségkört feldolgozó bőséges szakirodalom fontos megállapításai közé tartozik, hogy a felekezetek közül kiemelkedik az izraeliták felülreprezentáltsága a sikeresen érettségizettek körében, és hogy a második legjelentősebb iskolai teljesítményt felmutató felekezet az evangélikusoké (KARÁDY 1997a; 1997b).

Ám amennyire ma már közismertnek tekinthetők ezek az összefüggések a dualizmus korára vonatkozólag, annyira keveset tudunk az előzményekről. Fájó, ám a forrásadottságok alapján orvosolhatónak tűnő hiányossága ez az oktatás társadalomtörténetét feldolgozó szakirodalomnak.² A vizsgálatok kiterjesztése a késő rendi időszak és a neoabszolutizmus évtizedeire egyfelől segítené megérteni az egyes felekezetek eltérő iskoláztatási hagyományainak gyökereit, mélyebb okait, másfelől megmutathatná, hogy a kiegyezést követő kor deklarált (társadalmi) liberalizmusa ténylegesen milyen mértékű változást idézett elő az – alapvetően a rendi logika által meghatározott – előzményekhez képest.

Miközben a polgári kori Magyarországon lényegében magától értetődőnek számított, hogy a szülők mérlegelhették, melyik középiskolába járatják gyermekeiket, a 19. század első felében még alapvető jelenség a felsőbb iskolák felekezeti zárttsága. Ezt az úgynevezett felekezeti szegmentációt ráadásul nem csupán a nemzedékeken keresztül átadott hagyományok tartották fenn, amelyeknek az egyes felekezetek sajátos, egymástól eltérő műveltségelméleti képezték az alapját, hanem részben még a tételes jog is öröködött felettük: a 18–19. század fordulóján ugyanis újra és újra rendelettel tiltotta meg a kormányzat, hogy katolikus diákok protestáns tanintézetbe iratkozzanak be (SASFI 2010, 565. o.).

Másfelől viszont immár adatsorokkal lehet bizonyítani, hogy az egyetemi-akadémiai szintű oktatásban való részvétel már a napóleoni korszakban a rendi eliten kívüli rétegek számára jelentős emeltyűnek számított. Ezt igazolja a Szögi László nevével fémjelzett *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* című adattársorozat, amelynek eddig megjelent 19 kötete alapján árnyalt képet kaphatunk arról, hogy az örökös tartományok mellett a Baltikumtól Angliáig és Itáliáig terjedő egyetemi hálózat mennyire széles skálájáról választottak a társadalmi felemelkedést szem előtt tartó szülők, amikor fiaik egyetemi taníttatásáról döntöttek. Közlebbi témánkat illetően például megállapítható, hogy a bécsi műegyetem kereskedői képzése, akárcsak a bécsi vagy a prágai egyetem orvosi és seborvosi stúdiuma nagy számban vonzotta a magyarországi háttérű izraelita fiatalokat már a 19. század első évtizedében (SZÖGI 1995).

E kiadványsorozat jelentőségét növeli, hogy a II. József korától Pesten működő magyar királyi egyetemről hasonló kimutatás nem készíthető, mivel az ennek alapjául szolgáló levéltári források tekintélyes része megsemmisült.³ Ám ha az itthon tanuló egyetemisták társadalmi és felekezeti összetétele nem is vizsgálható, az állami fenntartású

Részlet a pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvéből Heinrich Oppenheimer nevével

² Az oktatás társadalomtörténetéhez mint az oktatási rendszer keresleti oldalát képező tényezők elemzését végző kutatási irányhoz – a koncepcionális kérdésekhez és az eddigi eredményekhez – lásd a *Korall* c. folyóirat 3. számát, valamint KÖVÉR 2006 témába vágó tanulmányait, különösen SASFI 2006.

³ Kivételt képeznek az orvosi kar anyakönyvei, ám ezek anyagát ilyen jellegű kutatás eddig nem dolgozta fel.

gimnáziumok diákságára irányult már – igaz, mintaévekre korlátozott – kutatás, és ennek egyik fő megállapítása az, hogy az ismert származású tanulók relatív többsége már az 1810-es évek végén nem nemesi származású.⁴

A pozsonyi adatok elemzése előtt végül magának a városnak a sajátosságait érdemes kiemelni. Több értelemben is határhelyzetről beszélhetünk. Egyrészt azért, mert miközben Pozsony – akárcsak Magyarország több más szabad királyi városa – egészen az 1840-es törvényig igyekezett korlátozni a zsidók letelepedését a területén, a szomszédos, Pozsonnyal földrajzilag összenőtt mezőváros, az egykori királyi vár körül kiépült, Pálffy tulajdonú Váralja jelentős – az 1785-ös népszámlálási adat szerint 1677 fős – népességével zsidó központnak számított (STIEBEROVÁ 1998, 226. o.). Fizikailag tehát úgy képzelhetjük el, hogy az evangélikusok lakta pozsonyi városrész szívében elhelyezkedő líceum a zsidók számára is alig néhány száz méter távolságra feküdt, noha jogilag ők már más településen laktak.

Egy másik értelemben jelentett határhelyzetet, hogy a pozsonyi (illetve pozsony-váraljai) zsidó lakosság vándorlási gyakorlatát tekintve szoros kapcsolatot ápol a bécsi és morvaországi hitsorsosaival, amit logikusan megkönnyített Pozsony határszéli fekvése, és ez a földrajzi adottság az iskolaválasztási gyakorlatra is kihatott. Az izraelita fiatalok evangélikus iskolai tanulásának mérlegelésekor ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a váraljai közösség tekintélyes rabbija 1806-tól a nemzetközi híró Talmud-tudós, az ortodox Chatam Szófér rabbi, és Pozsony éppen ekkoriban lett a „rabbini ortodoxia [...] fellegvára” (KECSKEMÉTI 2006, 121. o.), a zsidó hagyományokhoz ragaszkodó, a mendelssohni haszkalával (zsidó felvilágosodással) szembehelyezkedő irányzat központja.⁵

Chatam Szófér

Ilyen háttérből érkezett tehát a tanulmány elején említett Heinrich Oppenheimer a pozsonyi evangélikus iskolába. Rajta kívül még hat izraelita iratkozott be a 19. század első évtizedében a *syntaxisra*, ám az 1810-es évek elejétől a *syntaxis* alatti és feletti osztályokban (a *grammatista*, illetve a költészeti-szónoklattani osztályban) is tanultak zsidó fiúk, sőt 1815-ben már a „főtanodai”, vagyis a legfelső szintű képzésben is találunk izraelita diákokat. A létszámok az 1820-as években emelkednek erősen. 1826-ban például összesen 133 diákokat írnak be a líceumi anyakönyvbe – vagyis ennyien vannak, akik vagy ekkor lépnek át az alsóbb osztályból, vagy ekkor érkeznek más iskolából –, és közülük 14-en izraeliták. Többségük pozsonyi születésű (ez a megjelölés valószínűleg Pozsony-Váraljaként értendő), és a *syntaxis* osztály diákja lesz. A rendelkezésünkre álló, de nem teljes körű másolatok alapján összesen 104 pozsonyi születésűnek minősített és még vagy három tucat máshol született izraelita diák tanult a líceumban.

Ezeknek az arányoknak az értelmezéséhez érdemes összehasonlítást végezni a *Ratio Educationis* szellemében az

⁴ Bár a szülők társadalmi állására vonatkozó adat igen gyakran hiányos, a teljes gimnáziumi diákságra vonatkozó, 20% körülnek mért arány valószínűleg reális. A T. 37688 számú, *A középfokú oktatás diákságának összetétele a 19. század első felében* című OTKA-kutatás zárójelentése (http://real.mtak.hu/310/1/37688_ZJ1.pdf).

⁵ A pozsonyi zsidók ortodox szellemi hagyományáról, az újító törekvésekről és Chatam Szófér meghatározó szerepéről lásd ÚJVÁRI 1929, 719–721. o.

állami oktatásügy részévé tett egykori szerzetesrendi – vagyis katolikus – gimnáziumok beiratkozási gyakorlatával. A már említett mintavételes kutatásunk során a teljes pozsonyi és kassai tankerületre adatokat gyűjtöttünk, amelynek során a mai Szlovákia teljes területén, valamint a Duna-Tisza közén egészen a Kecskemét–Szolnok vonalig az összes középiskola diákságát felmértük. Adataink azt mutatják, hogy ebben a katolikus szellemiségű gimnáziumhálózatban 1812-ben még elenyésző volt az izraelita felekezetű diákok számaránya (a pozsonyi tankerületben 4044-ből 4, a kassai tankerület 3153 diákja közül pedig mindenki keresztény volt). A következő mintaévünkben, 1827-ben 17, illetve 16 izraelita diákot regisztráltak a két tankerületben, és 1844-re is csak 90, illetve 83 a két vonatkozó létszám – igaz, az utóbbi évben ez már 2,2 százalékos arányt jelent mindkét kerületben.⁶

Ezekkel az értékekkel összevetve a pozsonyi evangélikus líceumi számokat, világosan látszik, hogy ez az iskola nem csupán úttörő szerepet játszott a zsidó diákok felvételében, de számszerű súlya is jelentékeny volt ebben a folyamatban.

Egy másik szempontból értékelve ezeket az adatokat hangsúlyozni kell az iskolázás és felekezeti hovatartozás viszonyának sajátos elrendeződését is. A 19. század első felében a kulturális sajátosságok és politikai viszonyok által alakított több évszázados folyamatok hatására potenciálisan három kulturális tömb különült el egymástól: az ellenreformáció sikere óta domináns pozícióban lévő katolikus, a pária helyzetű izraelita és a nem katolikus keresztény (tehát az összes többi). Az evangélikus iskolákban nem csupán református felekezetű diákokkal találkozunk nagy számmal már a 18. században is, de a pozsonyi líceumba számos ortodox tanulót is beíratnak – jellemzően a Délvidékről származó, úgynevezett görög kereskedő családban született ifjúkat. A katolikus gimnáziumok sajátossága, hogy az ilyen – vagyis „egyéb keresztény” – háttérű diákok láthatóan nagyobb arányban tűnnek fel az iskolai anyakönyvekben, mint az izraeliták. A pozsonyi tankerületben például 1827-ben 137 protestáns és görögkeleti diák jut a 17 izraelitára.

Érdekes megfigyelni, hogy az izraelita fiúk kezdetben csak 1-2 évig tanulnak a pozsonyi líceumban, de az 1820-as évektől kezdve gyakoribbá válik, hogy akár 5-6 évet is ott töltenek. Nem egyedülálló Wilhelm Schlesinger esete, aki 1823-ban a *grammatista* osztály tanulója lesz, majd 1829-ig, amikor az akadémiai szint első évére beiratkozik, minden évben feltűnik az anyakönyvben.

Egy másik jellemző jelenség, hogy néhány zsidó tanuló nemcsak a pozsonyi evangélikus líceumban tölt el tan éveket, hanem előtte vagy utána a városban működő katolikus (ekkoriban állami fenntartású, de eredetileg bencés) gimnáziumba is beiratkozik. Összesen 14 ilyen esetet sikerült kimutatni. Az a gyakoribb irány, hogy a középiskolai időszakot a katolikus gimnáziumban kezdő diák iratkozik át a líceumba, ám Alois Oppenheimer esete arra példa, amikor valaki a két gimnáziumi tanévet követő két líceumi esztendő után ismét a katolikus gimnáziumban bukkan fel – vagyis visszatér a korábbi iskolájába (TÓTH 2009, 138. o.). Nem tudhatjuk, milyen szempontok mérlegelése állhatott az ilyen váltások mögött, az viszont világosan kimutatható, hogy Pozsonyban az izraeliták esetében joggal beszélhetünk középiskolai piacról már az 1830-as évektől.

A pozsonyi evangélikus líceum abból a szempontból is különleges, hogy más iskolákhoz képest megalapozottabban tudunk következtetni a továbbtanulási tervekre. A líceumban ugyanis a költészeti és szónoklattani osztályban évtizedeken keresztül minden diák esetében bejegyezték, hogy milyen „jövendő életben” (*vitae genus futurum*) gondolkodik. Azt nem tudhatjuk, hogy ezek az adott időpontban jellemzően 15-16 éves diákok a saját elképzelésükről számoltak-e be vagy a szülői üzenetét tolmácsolták. Az mindenesetre kiolvasható az adatokból, hogy a zsidó diákok közül legtöbben az orvosi (*medicus*) és a jogi (*politicus*) pályát preferálták; rajtuk kívül néhány gyógyszerész

⁶ Lásd a 4. lábjegyzetet!

(*pharmacopoeia*), sőt egy katona (*miles*) bejegyzés szerepelt a forrás megfelelő pontján. Ez egyrészt azért figyelemre méltó, mert jelentősen eltér a keresztény diákok körében tapasztalt tervektől. Ott a lelkész (*theologus*) végzettség igen gyakori, ami természetesen az izraeliták esetében szóba sem jöhetett, de előfordul például a gazdatiszti is (*oeconomus*), viszont viszonylag ritka az orvosi kari továbbtanulás terve. Másrészt meglepőnek tűnik, hogy miért mérlegeli néhány zsidó diák a jogi életpályát, ha Magyarországon a korabeli viszonyok mellett kizárt számukra mind az ügyvédvizsga letétele, mind az, hogy az országos vagy helyi igazgatásban kinevezést kaphatnának – mivel ezek a megélhetési formák a keresztények számára voltak fenntartva.

Erre a kérdésre a Habsburg Birodalom egyetemeire beiratkozott pozsonyi diákok tanulmányozása során kaphatunk választ (SZÖGI 1995). Figyelemre méltó, hogy csak a két nagy bécsi tanintézet – a gimnazista szinttől az egyetemi diplomáig kurzusokat hirdető Bécsi Egyetem és a mérnöki és kereskedelmi képzést is nyújtó Polytechnicum, vagyis a Bécsi Műegyetem – diákjai között a pozsonyi evangélikus líceumba beiratott zsidó diákok több mint felét sikerült azonosítani. Alapvetően az orvosi (18) és seborvosi (13) képzésben találjuk őket, illetve néhányan a gimnáziumi osztályokban (11) tanulnak, aminek esetenként a bécsi orvosi fakultás lesz a folytatása. Két esetben viszont valóban megvalósul, hogy pozsonyi izraelita fiúk jogi tanulmányokat folytatnak – ezt a pesti egyetemen vélhetően nem teheték volna meg.

Ami a műegyetemet illeti, az 1816 óta működő tanintézetben már 1818-tól feltűnnek magyarországi izraeliták a kereskedelmi képzésben (43), és az első évek után a pozsonyi líceumból érkezettek is azonosítani tudtunk. A gyógyító életpálya mellett ez a másik leggyakoribb továbbtanulási irány, amiben leginkább az a törekvés a kiemelendő, hogy az apai foglalkozást az ilyen képzés révén magas szinten és főképp rangosabb körülmények között – az egyetemi diploma esélyével – vihették tovább az érintett zsidó diákok. Ebben az értelemben a kereskedői foglalkozás professzionalizációjáról beszélhetünk ebben a korszakban, hiszen – például a patikusokhoz, az építészekhez és a művészekhez hasonlóan – ezekben az évtizedekben válik egyetemi rangú stúdiummá a kereskedés, amely addig egyértelműen polgári (tehát gyakorlati képzésen keresztül elsajátítható) ismerettípusnak számított.⁷

Bécs mint egyetemi város vonzerejét bizonyítja az is, hogy további olyan képzési formákban tűnnek fel pozsonyi izraelita fiatalok, amelyeket Pesten nem találtak volna meg vagy nem választhattak volna. Néhányan mérnöki tanulmányokat folytattak (8), ami a kor viszonyai mellett elsősorban földmérést jelentett, de ismerünk olyan magyarországi példát a reformkorból, amikor földmérői képesítéssel valaki a vasútépítésnél és a bányagazgatóságoknál is érdeklődött munka és alkalmazás reményében.⁸ A mérnöki képzésben megjelenő néhány izraelita diák jelenléte azért feltűnő, mert itt elsősorban nemesi családok fiai tanultak ezekben az évtizedekben. A Bécsi Képzőművészeti Akadémián is viszonylag sok pozsonyi izraelita diák bukkant fel (22 fő); ott főként a művész (vagyis festő) és az iparművész (díszítő) stúdiumokat választották – és például kevésbé a rézmetszőkét.

Az adatokból az is kitűnik, hogy a pozsonyi evangélikus líceumban diákként tanult izraelita fiatalok közül többen távolabbi városok egyetemeire iratkoztak be. Leopold Bettelheim például, aki 1815–1818 között a *grammatista*, a *syntaxista* és a költészeti osztályokat is a líceumban végezte, 1821-től Prágában járta ki a bölcsészeti fakultás első két évét, majd 1823-ban Bécsben ugyanennek a harmadik tanévét, végül az 1826-os tanév első félévében orvosnak, a másodikban viszont seborvosnak tanult. Zebulon Dembitz viszont Prága után a krakkói egyetem orvosi képzésében vett részt. Meglepőnek tűnhet, de a Lembergi Egyetemen egyetlen pozsonyi izraelita diák sem tanult 1848-ig (keresztény viszont több is); ez talán úgy értelmezhető, hogy számukra az iskolaválasztás során fontosabb

⁷ A professzionalizáció fogalmához lásd a *Korall* 42. számát (2010).

⁸ A baranyai háttérű, református Pápay Károly életéről lásd TÓTH 1999.

volt Bécs és a többi nyugatias hagyományú, magas fokon urbanizált város közege, mint az, hogy Lembergben olyan közösségben lakhattak volna, ahol kiemelkedően nagy volt a zsidó lakosság aránya.

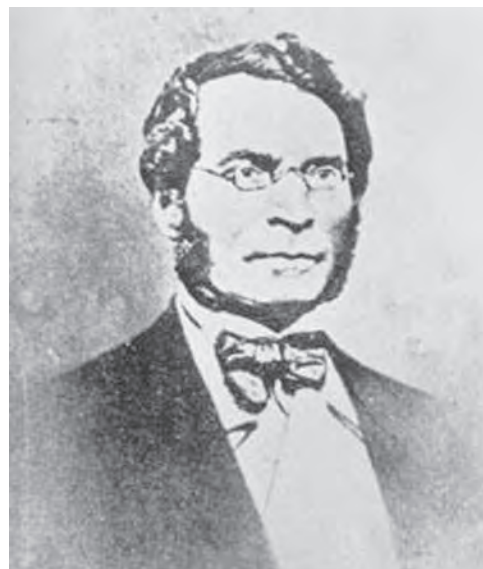
Mit adhatott a pozsonyi evangélikus gimnázium a zsidó fiatal emberek képzéséhez? Mennyiben és mivel segítette az érvényesülésüket egy olyan időszakban, amely a korábnál inkább tolerálta a születés szerinti csoportkultúrájuktól eltávolodók és a társadalmi határok átlépésével próbálkozók egyéni útkeresését? Az ilyen kérdések megválaszolásához igen hasznos lenne az érintettek személyes tapasztalatait és visszatekintő összegzéseit rögzítő források feldolgozása, ám nemhogy ilyen naplóról és memoárokról nem tudunk, de a legtöbb esetben még a diákok későbbi életútja is a ködbe vész.

A „követés” kutatási módszer legalkalmasabb eszköze jelenleg az 1929-ben kiadott *Magyar zsidó lexikon*, amelyben nagyszámú életrajz olvasható. Az ilyen címszavak közül hat esetben sikerült a líceumba járt személyt azonosítani, és további hét esetben közvetlen leszármazottat valószínűsíthetünk, vagy a hasonló hangzású utónevek összecserélését gyaníthatjuk (Hermann és Heinrich Lemberger). Ez a visszakeresési arány egyfelől igen csekély, ha figyelembe vesszük, hogy a Pozsonyban (Váralján) működő zsidó hitközség lélekszámában és jelentőségében is a legkiemelkedőbb a reformkort megelőző időszakban. Másfelől viszont több tényező is magyarázhatja az alacsony arányt, így az, hogy a lexikonban túlnyomórészt a megjelenés korszakát megelőző egy-két nemzedéket képviselő személyek – jellemzően az 1850–60-as években születettek – található meg, a korábban éltekről ritkábban találhattak adatot a kézikönyv összeállítói. Emellett az is oka lehet az alacsony visszakeresési arálynak, hogy a pozsonyi község ortodox jellege miatt valószínűbb, hogy tagjai kisebb arányban kerültek utóbb nyilvános szerepbe. Az is szerepet játszhat, hogy a később sikeres pályát befutók egy része nem Magyarországon érvényesült.

Az utóbbi vonatkozik az orientalista Albert Cohnra, aki 1814-ben született Pozsonyban.⁹ Bár eddig nem találtam nyomát a líceumi beiratkozásának, figyelemre méltó, hogy bécsi egyetemi tanulmányait követően a császárváros protestáns teológiai akadémiáján tanított. Regényes életútját Párizsba költözése után az orientalista kutató tevékenység, a Rothschild családnál betöltött héberoktatói állás és a francia főváros zsidó hitközsége élén végzett elnöki munkája fémjelezte. A zsidó ügy támogatására diplomáciai missziót teljesített többek közt Marokkóban és Palesztinában is.

A Pozsonyban 1780-ban született Peter Lichtenthal sem Magyarországon érvényesült: a bécsi orvosi kar elvégzése után Itáliában települt le, és ott is érte 1853-ban a halál. Milánóban az orvosi praxis mellett elsősorban zeneszerzőként lett ismert, de több tudományterületen publikációs tevékenységet is folytatott.¹⁰

A protestáns iskolázás hatása az ismert életutak közül talán leginkább Bernard Bettelheim esetében mutatkozik meg. A Pozsonyban született Bettelheim a líceumban végezte a donatista osztályt, később szülei egy morvaországi jesivába küldték tanulni, ám ő inkább a világi tudás felé fordult, és a pesti egyetem után Padovában szerzett orvosi diplomát. Ezután a Földközi-tenger keleti térségében végzett különféle orvosi munkákat – többek közt hajóorvos

Bernard Bettelheim

⁹ ÚJVÁRI 1929, 176. o., SZÖGI 1995, 107. o.

¹⁰ ÚJVÁRI 1929, 534. o., SZÖGI 1995, 69. o.

és ezredorvos volt a török hadseregben –, majd egy angol misszionárius hatására kikeresztelkedett. Az immár orvos-missionárius Bettelheim 1848-ban Japánba utazott, ahol hét éven át jelentős térítő tevékenységet fejtett ki, később onnan Amerikába került, ahol protestáns lelkészi állásokat töltött be.¹¹

Más Pozsonyból indult orvosok Magyarország területén szereztek hírnevet maguknak. Az 1823-ban született Lemberger Lipót 1838-ban Bécsben egyszerre iratkozott be a Polytechnicum kereskedő- és mérnökképzésére, ám egy évvel később már a Bécsi Egyetem seborvosi tanfolyamán találjuk, ahol négy évet töltött el.¹² Később ezredorvos lett a közös hadseregben. A pozsonyi gyökerű zsidó orvosok közül azonban igazán komoly rangra Hirschler Ignác jutott, aki pályafutása csúcán, 1885-től a főrendiháznak is tagja lett.¹³ Az 1823-ban született Hirschler Pesten és Bécsben végezte az egyetemet, majd Párizsba ment gyakornoknak. A hazatérő zsidó fiatalember szemorvos-specialistaként futott be karriert, amelynek betetőzéséként 1874-ben a Királyi Orvosegyesület elnökének is megválasztották. Emellett a zsidó közeletben is korán meghatározó szerepet kapott: a pesti hitközség elnökeként, majd az 1868-ban összeült zsidó kongresszus elnökeként a haladó (neológ) irányzat vezéregyéniségének számított.

Hirschler Ignác

Az utolsóként bemutatandó pozsonyi ifjúról, az íróként, újságíróként és fordítóként hírnevet szerzett Dux (másként Dukes) Adolfról tudjuk, hogy Pozsonyban a katolikus gimnázium diákja volt 1831-től 1837-ig, majd a pozsonyi jogakadémián végezte el a jogi tanéveket 1839 és 1843 között (közben Győrben is eltöltött egy tanévet).¹⁴ Dux tehát nem volt líceumi diák, ám az 1830-as években két, az övével azonos vezetéknevű tanulót sikerült azonosítani az evangélikus iskolába beíratottak között. Ilyen és ehhez hasonló (a rokonságon alapuló) áttételes kapcsolatot pozsonyi születésű izraelita személy és a líceum között több más esetben is találtunk.

Gyakori tapasztalat az ilyen életutak rekonstruálása során, hogy egyes évek „üresen maradnak”, ami azt sejteti, hogy bizonyos iskolai képzésekről nincs ismeretünk. Lehet, hogy a magyarországi diákok külföldi peregrinációját dokumentáló adattárakból kimaradnak személyek – például mert az egyetemi anyakönyvekben nem utaltak arra, hogy az adott diák magyarországi, vagy téves adatot rögzítettek. Valószínű mindenesetre, hogy a könyvsorozat további kötetének szisztematikus feldolgozása után tovább színesedik a pozsonyi evangélikus líceumban megfordult diákok későbbi tanulmányait követő utak összképe.

Az elemzést ezen kívül két másik irányban is érdemes lenne folytatni. Részint fontos lenne tudni, hogy hogyan alakult az izraelita és a keresztény diákok viszonya a tanteremben és azon kívül – például az ülésrend tükrözött-e elkülönülést, illetve töltöttek-e közösen szabadidőt az érintett diákok, vagy a rendek megszabta társadalmi távolságok a magánéletben is fennmaradtak. A másik kínálkozó lehetőség az izraelita tanulók iskolai teljesítményének

¹¹ ÚJVÁRI 1929, 115. o.; SZÖGI 1995, 298. o.; *Evanjelická Kniznica*, 539. o.

¹² ÚJVÁRI 1929, 530. o.; SZÖGI 1995, 129., 166. o.

¹³ ÚJVÁRI 1929, 366. o.; SZÖGI 1995, 134. o.; GONDA 1992, 123., 126. o.

¹⁴ AMB Š IX. 8883.; NOVÁK 2007, 418. o.

(osztályzatainak) vizsgálata, amely különösen a keresztény diákokéval összehasonlítva hordozhat tanulságokat.

Annyi azonban az eddig elvégzett vizsgálatok alapján is megállapítható, hogy a pozsonyi zsidó családok életstratégiájának szerves részévé vált a 19. század első felében az evangélikus líceum, és az, hogy erre lehetőség nyílt, mindkét fél részéről a nyitottságot, a toleranciát bizonyítja – különösen, ha figyelembe vesszük a pozsonyi zsidó közösség ortodox kötődését. Az is egyértelműnek tűnik, hogy a líceum által kínált képzés megfelelő alapot nyújtott a zsidó fiúk számára ahhoz, hogy beléphessenek az állami felsőoktatásba. Ehhez azt is hozzátehetjük, hogy a felsőbb szintű iskoláztatás már akkor is több volt, mint szakismeretek átadására specializálódott intézmény: emellett a szellemi elit kiválasztása is a funkciói közé tartozott, és ebben az értelemben a rendi társadalomban hagyományosan marginális helyzetű zsidóság asszimilálódásának eszközeként is szolgált. Nem állíthatjuk, hogy a pozsonyi evangélikus líceum egyedül játszott volna ilyen szerepet a kor oktatási rendszerében, ám az vitathatatlan, hogy tekintélye és földrajzi helyzete folytán jelentősége kiemelkedő volt más középiskolákhoz képest.

Dux Adolf

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Archív mesta Bratislavy (Pozsony Város Levéltára)

Školy, IX. (a pozsonyi gimnázium anyakönyvei)

Lyceálna knižnica (Líceumi Könyvtár)

Matricula scholae Posoniensis Evang. a.c. currens ab anno 1747. usque ad an. 1835.

Hivatkozott művek

FUKÁRI Valéria 2003. *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923).*

Kalligram, Pozsony. (35–36. o.; 1882/3-ban 25/349, 1907/8-ban 113/507 izr. [van neológ vallástanító is!])

GONDA László 1992. *A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Századvég, Budapest.*

HUNFALUSY Szabolcs 1995. A Budapesti Evangélikus Gimnázium 1873 és 1944 között végzett diákjainak egyes szociológiai jellemzői, különös tekintettel a vallási hovatartozás szerepére. *Sic itur ad astra*, 9. évf. 1–2. sz. 93–129. o.

KARÁDY Viktor 1997a. Felekezeti státus és iskolai egyenlőtlenségek. In: uő: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Replika Kör, Budapest. 15–55. o. (42.)

KARÁDY Viktor 1997b. Zsidók és evangélikusok a magyar iskolarendszerben. In: uő: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Replika Kör, Budapest. 95–110. o.

- KECSKEMÉTI Károly 2006. Homályzónák: a zsidók közép-európai történetének néhány tisztázandó kérdése. *Aetas*, 21. évf. 1. sz. 120–132. o. Web: <http://www.aetas.hu/2006-01/kecskemeti.pdf>. (Megtekintés: 2014. április 11.)
- KÖVÉR György (szerk.) 2006. *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest.
- MARKUSOVSKY Sámuel 1896. *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története*. Wigand, Pozsony. Web: <http://medit.lutheran.hu/konyvek/konyv-210>. (Megtekintés: 2014. április 11.)
- MISKOLCZY Ambrus 2005. „...és a föld megnyílt alattunk”. Zsidókravál Pozsonyban 1848. április 23–24-én. In: Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Kalligram, Pozsony. 360–398. o. Web: <http://www.agenturapacisposonium.sk/documents/pozsony%20konyv/miskolczy.pdf>. (Megtekintés: 2014. április 11.)
- M. NOVÁK Veronika 2007. *A pozsonyi jogakadémia hallgatósága, 1777–1849*. ELTE Levéltár, Budapest.
- SASFI Csaba 2006. Az oktatás társadalomtörténete. Oktatás és társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata. In: KÖVÉR 2006, 509–539. o.
- SASFI Csaba 2008. A felsőbb iskolázottság térhódítása a magyarországi késő rendi társadalomban. *Történelmi Szemle*, 50. évf. 2. sz. 163–194. o.
- SASFI Csaba 2010. Felekezeti és a középiskolai szocializáció színterei. A magyarországi középiskolai diákság felekezeti viszonyai a 19. században. *Századok*, 144. évf. 3. sz. 563–593. o.
- STIEBEROVÁ, Mária 1998. Aus dem Leben der Vorstadt Preßburger Schloßgrund. In: Čičaj, Viliam – Pickl, Othmar (szerk.): *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Academic Electronic Press, Bratislava. 245–249. o.
- SZÖGI László 1995. *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén*. 1. köt. 1790–1850. Budapest–Szeged.
- TÓTH Árpád 1999. Pápay Károly (1817–1847) naplótöredéke. *Fons*, 6. évf. 3. sz. 209–276. o.
- TÓTH Árpád 2009. *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony, Kalligram.
- ÚJVÁRI Péter (szerk.) 1929. *Magyar zsidó lexikon*. Budapest.

Tóth Árpád az ELTE-n történelem és szociológia, a brit Leicesteri Egyetemen várostörténet szakon szerzett diplomát. 1997 óta a Miskolci Egyetem történelem szakán tanít. Fő kutatási területe a késő rendi társadalom, azon belül elsősorban a városok és a polgárság világa. Monografikus munkái – az *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban* (Budapest, 2005) és a *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között* (Pozsony, 2009) – kiemelt figyelmet fordítanak az evangélikus polgárság törekvéseire.